

A MAGYAR NÉPRAJZ ÉS A KELET-EURÓPA KUTATÁSOK

GUNDA BÉLA

Az a táj, amelyről a magyar néprajz szempontjából beszélni szeretnék csak elméletileg határolható körül. Kelet-Európának, Közép-Kelet-Európának, a Balkánnak sem térben, sem időben állandó vonalhatárai nincsenek, hanem csak széles átmeneti övezetei. Egészen más területet foglal el az a kelet-európai táj, amelyre a balladák, a népművészeti jelenségek vagy a lakóháztípusok vezetnek el a néprajz művelőjét. Más Kelet-Európa, a Duna-táj, a Balkán fogalma a politikai szándékok és az írói törekvések tükrében. Gondoljanak csak a Sarlócsok mozgalmára vagy Németh László szemléletére. A kelet-európai műveltségek bűvárát gyakran az az érzés hatja át, hogy ennek a földnek a határai és sajátosságai nemcsak a történelemben és a geográfiában, hanem a lelkekben is ide-oda hullámzanak. Valamilyen láthatatlan fókuszban azonban mégis találkoznak azok az eszmék és gondolatok, amelyeket a szlovák Laco Novomeszky, a magyar Ady Endre, a lengyel L. S. Reymont, a román–görög Panait Istrati, az orosz Sz. Jeszenyin írói magartartása képvisel. Az ő gondolataikat a folklór, az etnográfia nyelvén a magyar Bartók Béla, a szerb Vuk Karadžić, a lengyel K. Moszyński, a belorusz M. Federowski szólaltatják meg.

A történelemben és a geográfiában bizonytalan határú kelet-európai területnek bonyolultan fonódik össze a népi műveltsége. Ahol a nyelvhatárok véget érnek, a hagyományos kultúrák számtalan jelensége továbbáramlik. Közben a kisebb etnikai csoportok népük olyan sajátosságait alakították ki, amelyek kiemelkedő kulturális színfoltokat jelentenek a szinte áttekinthetetlen kelet-európai-balkáni freskón. Ilyen etnikai csoportok a máramarosi huculok, a lengyelországi lemákok, a moldvai csángók, a bihari mócok, s a Balkán-felé tekintve a bolgár pomákok, a turopoljei horvátok és még számtalan más etnikai csoport.

A közép-kelet-európai, balkáni táj kutatása, az ott élő nem magyar ajkú népek hagyományainak feltárása már korán felkeltette a magyarság körében az érdeklődést. A XVIII. században, a XIX. század elején természetesen még nem beszélhetünk etnográfiai és folklór munkásságról. Csak ilyen irányú érdeklődésről. Mellőzve most itt olyan tudósok tevékenységét, mint Bél Mátyás és Csaplovits János – arra nyomatékkal kell utalnom, hogy Magyarországon délszláv népköltési gyűjtemény előbb jelent meg, mint magyar. Székács József már 1836-ban kiadta Szerb népdalok és hősregék c. kötetét. Az is elgondolkoztató, hogy ma-

gyar népdalt először Szentpéterváron fordítottak le idegen nyelvre. P. v. Köppen *Literär-Notizen*, betreffend die magyarischen und sächsischen Dialekte in Ungarn und Siebenbürgen c. munkájában (1826) két magyar népdal fordítását közli. Ha átnézzük 1840-től kezdve a század végéig a magyar folyóirat-irodalmat, a kelet-európai-balkáni néprajzi érdeklődésnek számtalan értékes dokumentuma tárul fel előttünk, amelyekhez később nagyszerű könyvek sora csatlakozik. Gondoljunk csak F. Kanitz Szerbiáról és a dunai Bulgáriáról szóló enciklopédikus jellegű útleírásaira, amelyek gerincét néprajzi megfigyelések alkotják.¹ Ne felejtsük el arról, hogy a bolgár néphitről az első összefoglalást (1897) Strausz Adolf írta.² Degen Árpádnak van egy több kötetes botanikai monográfiája a Velebit hegységről.³ De azt már csak kevesen tartják számon, hogy a munka első kötete a horvát Karszt gazdaságnéprajza, s éppen abban a szellemben íródott, amelyet napjainkban az ökológiai néprajz igényel. Nopcsa Ferenc Albániáról szóló könyvében szinte az egész Balkán kultúrmorfológiáját tárja elénk, s napjainkig egyedülálló munka a balkáni népi kultúrák történeti rétegeiről. Nopcsa F. mutatott rá arra, hogy a balkáni népek körében még mennyire élnek a trák-illír, a mediterrán, a római, a szláv és más kultúrelemek. Sajnos nem tartjuk számon az albán jogról, az egyik szerb folyóiratban az ekékről írt tanulmányait, de még albán néprajzi bibliográfiáját sem.⁴

Talán nem ilyen gazdag eredményekkel nézhetünk észak felé. De mégis meg kell állnunk Nagy J. monográfiája mellett, amely az árvai gorálok életmódját mutatja be⁵, és ha kelet felé tekintünk, ne felejtjük el, hogy volt egy Ukrajna c. folyóiratunk. Politikai célkitűzéseivel ugyan nem is érthetünk egyet, de liberális néprajzi szemléletét Lambrecht Kálmán neve és egy értékes tanulmánya jelzi.

A Magyar Néprajzi Társaság már megalakulásától kezdve figyelemmel kísérte hazai nemzetiségeinket, nemzetiségi szakosztályai voltak, az *Ethnographia*, majd a Néprajzi Múzeum Értesítője bőven közöl tanulmányokat a szlovákokról, románokról, a kárpát-ukránokról, s éppen napjainkban indított a Magyar Néprajzi Társaság a hazai nemzetiségi szövetségekkel egy új sorozatot a délszlávok, románok, németek, szlovákok néprajzáról. Ezek a törekvések kétségkívül nagy szolgálatot tesznek a lokális feladatok megoldásánál éppen úgy, mint hazánk és a környező országok kulturális-tudományos kapcsolatainak pozitív értelmű alakulásánál. A múlt és a jelen ilyen publikációi *a híd pillérei*, de önmagukban még nem nevezhetők kelet-európai-balkáni jellegű kutatásoknak. Jelzik azonban, hogy mennyit tettünk a nemzetiségeinkért. E téren tudománytörténetileg is ki kell emel-

¹ Kanitz F., *Donau-Bulgarien und der Balkan. Historisch-geographisch-ethnographische Reisetudien aus den Jahren 1860–1879.* Leipzig 1882., *Kanitz F., Das Königreich Serbien und das Serbenvolk.* Leipzig 1904.

² Bolgár néphit. Budapest 1897. További értékes munkái: *Bosnyák föld és népe*, I–II. k. Budapest 1881–1882., *Bolgár népköltési gyűjtemény*, I–II. Budapest 1892.

³ Degen A., *Flora Velebitica*, I–IV. k. Budapest 1935–1938.

⁴ Nopcsa F. alapvető munkája: *Albanien. Bauten, Trachten, Geräte Nordalbaniens.* Berlin–Leipzig 1925.

⁵ Nagy J., *A tótok otthonáról Árva megyében.* Alsókubin 1891.

nünk azokat a pozitív értékeket, amelyek századunk első felében Czirbusz Géza bolgár, Moldován Gergely román, Bonkáló Sándor kárpát-ukrán, Pechány Adolf szlovák monográfiáiban és más munkákban lappanganak.⁶ Ezek gyakran bibliográfiai áttekintése is hosszadalmas. Ezért örömmel kell üdvözölnünk az olyan kiadványokat, mint Kiss Máriáé, aki a hazai délszlávok folklór-kutatásáról nyújtott áttekintést.⁷ A kiadvány a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat gondozásában jelent meg, s jelzi, hogy a feltárómunka már túllépte az akadémiai kereteket. Egyes etnográfusok és folkloristák tevékenysége szinte várja feldolgozóját, így Szegedy Dezsőé, aki akadémiai szintű művelője a magyar–horvát népköltészeti kapcsolatoknak.⁸

Itt kell elmondanom azt, hogy méltatlanul elhanyagoltuk két kiemelkedő kutatónk kelet-európai néprajzi koncepcióit. Az egyik Róheim Géza, aki talán mindmáig a legmélyebben látott bele a magyar és a kelet-európai folklór-kapcsolatok különböző vetületébe, nemcsak élettelen, funkció nélküli szokásokat látott, hanem a történeti sors teremtette érintkezési lehetőségekből adódó folklór-rétegeket is feltárta. Bastian Adolf útját követte, amikor – talán reá nem is gondolva – ki merete mondani, hogy Európa népei nem is tudják, hogy lelkileg milyen közel állanak egymáshoz.⁹ Ez a kijelentés az 1920-as évek végén és az 1930-as évek elején nagy megdöbbenést okozott¹⁰ s talán ez is az oka annak, hogy Róheim Géza hiányzik A magyarság néprajza szerzői sorából. A másik kutatónk Bátky Zsigmond. Ez a sokmezejű tudós nem nyúlt egyetlen olyan témához sem, amelyet ne ágyazott volna bele azokba az áramlatokba, amelyek Dél-Ukrajnától a Keleti Alpeselegig sodorják ide-oda a műveltségi javakat. Gondoljunk csak a táplálkozásról, a lakóhásról, a mezőgazdasági eszközökről írt tanulmányaira. A két világháború között az általa szerkesztett Néprajzi Múzeum Értesítője volt az egyedüli magyar tudományos folyóirat, amely rendszeresen ismertetett szovjet kiadványokat. Emlékeztetnem kell ezen az akadémiai ülésen Tárgyi néprajzi feladataink és akadémiánk c. tanulmányára,¹¹ amelyben először veti fel azokat a gondolatokat, terveket, amelyeket éppen most valósít meg a Magyar Tudományos Akadémia.

⁶ Czirbusz G., A temes- és torontál megyei bolgárok. Budapest, 1913., Moldován G., A magyarországi románok. Budapest, 1913., Pechány A., A tótokról. Budapest 1913., Szabó O., A magyar oroszokról. Budapest, é. n., Bonkáló S., A rutének. Budapest é. n. (A szerzőknek több más fontos munkái is vannak.)

⁷ Kiss M., A magyarországi délszlávok folklór-kutatásának áttekintése. Budapest 1977., 1. még: Gunda B., Etnografiska istraživanja u Maotarskoj. Jugoslovensko–Maotarska Revija, I. Budapest 1940. 297–302. l.

⁸ Fontos tanulmányai: A befalazott nő mondája a horvát-szerb nép költészetében. Ethnographia XXI. 1910. 1923. I. Szilágyi és Hajmási mondája a horvát népköltészetben. Uo. XXII. 1911. 41–47. F.; Mátyás királlyá választása a délszláv népköltészetben. Uo. XXVII. 1916. 47–60. l.; Régi szerb vitézi énekek Kinizsi Párról. Uo. XXX. 1919. 1–9. l., stb.

⁹ Róheim G., Magyar néphit és népszokások. Budapest 1925. 339. l.

¹⁰ Róheim G., A pszichoanalízis, a kritikus és a magyar folklóre. Századunk, III. k. Budapest 1928. 572–577. l. Róheim Géza ebben az írásában Solymossy Sándornak a Napkeletben megjelent kritikájára válaszol.

¹¹ Ethnographia, XLIV. 1933. 15–21. l.

Bátky Zsigmond nevéhez fűződik a magyar néprajzi atlasz, a magyar néprajzi lexikon akadémiai szintű elkészítésének gondolata.

A felszabadulás után tudományos életünk, akadémiánk újjászerveződött. Megindult a kelet-európai, a balkáni népekkel az intenzív kapcsolat. Lehetővé váltak a terepkutatások, a Magyar Tudományos Akadémia új intézményeket hozott létre, s nem remélt mértékben könyveket, folyóiratokat adott ki. Biztosította a tudományos társaságok működését.

Ebben az új periódusban a magyar néprajz kelet-európai vonatkozású kutatásai, törekvései kétirányúak: 1. a magyar néprajzi munkákban mind erősebben kidomborodik a kelet-európai kultúrákkal való kapcsolat figyelembevétel, 2. olyan néprajzi kiadványok jelennek meg, amelyek a magyar néprajzi kutatók tudománypolitikai, organizáló képességeit kidomborítva kimondottan kelet-európai–balkáni jellegűek.

Amit a következőkben mondani fogok természetesen csak irányvonalak, törekvések, példák. A rendelkezésemre álló időn belül minden részletre nem térhetek ki.

Az 1963-ban tartott magyar néprajzi kongresszus tulajdonképpen a magyar és a kelet-európai etnográfusok és folkloristák találkozója volt. A magyarok, szlovákok, csehek, bolgárok, románok, szovjetek, horvátok együttműködésének olyan alkalma, amely nemcsak kutatási eredményeket regisztrált, hanem szellemében az együttműködés számtalan lehetőségére is rámutatott. A kongresszus eredményei *Europa et Hungaria* (Budapest 1965) címen jelentek meg s ez is jelezte, hogy minden korábbi törekvésnél eredményesebben kapcsolódtunk be a néprajztudomány nemzetközi vérkeringésébe. A kongresszus után sorra jelentek meg olyan monográfiák, amelyek magyar etnikai sajátosságaink mellett kelet-európai kapcsolatainkat is feltárják. Gondolok itt Vargyas Lajos balladakutatásaira, különösen a Kómíves Kelemenné ballada magyar földről kiinduló balkáni-kisázsiai útjának kijelölésére.¹² Vargyas Lajos kétségkívül új levegőt hozott a magyar balladakutatásba, s valami új Vadrózsa pert indított el. Elméletével sem a románok, de főleg a görögök nem értenek egyet. Megas G. A. külön ellenkönyvet írt Vargyas teóriájáról.¹³ Vargyas Lajos elméletét azzal próbálja más irányba vinni, hogy a kárpáti, dunai tájra érkező epiruszi és nyugat-macedóniai görög építőmesterek lehettek a ballada meghonosítói. Most nem a ballada meghonosodásának a lehetőségeit keressük, hanem inkább azt emeljük ki, hogy Vargyas Lajos megindította a kelet-európai és balkáni balladakutatás történeti szempontú átformálódását, az újjáértékelés folyamatát. Nem kevésbé jelentékenynek tartom Manga János szokáskutatásait, aki néhány ünnepkör konkrét vizsgálatával a szlovák–magyar folklórkapcsolatok terén ért el eredményeket. Kutatásaihoz az elméleti hát-

¹² *Research into the Medieval History of Folk Ballad*. Budapest 1967., *A magyar népballada és Európa*, I–II. Budapest 1976.

¹³ *Megas G. A., Die Ballade von der Arta-Brücke. Eine vergleichende Untersuchung*. Thessaloniki 1976.

teret Dömötör Tekla munkái nyújtották.¹⁴ Egészen új mondanivalóval jelentkezett Ferenczi Imre, amikor a magyar folklór huszita hagyományait dolgozta fel. A Balkán felé mutatnak a Dömötör-napi pásztorszokások. A kérdés vizsgálója (Szabadfalvi J.) arra az eredményre jut, hogy „a Demeter-kultuszt a magyarság már a honfoglalást követő években átvette Bizáncból az ortodox egyház közvetítésével, s elnépiesedett formái szinte mindmáig fennmaradtak. A Demeter-napi szokások megőrizték ősi, évnegyedkezdő jellegüket, de a gazdasági és társadalmi rendszerben bekövetkező változások nyomán újabb formái alakultak ki”¹⁵.

Az ún. anyagi kultúra területe felé tekintve aláhúzom a természetett növények, a munkaeszközök terén végzett kutatásokat. Ezek a munkák a ‚szavak és tárgyak’ elvének szemmel tartásával, a gazdasági és társadalmi alakulás figyelembevételével a szláv és a román etnográfia számára nemcsak figyelmeztetéseket, de eredményeket is nyújtanak. Csak sajnálatos, hogy külföldi kollégáink ezekből az eredményekből olyan keveset vesznek figyelembe. Utalhatok itt Ion Vladuțiu, *Etnografia româneasca* c. munkájára (Bukarest 1973.), amelyből még a szerző koncepciója számára kedvező, a román kultúrára vonatkozó megállapításaink is hiányoznak. A néprajz számtalan kelet-európai problematikájába kapcsolódik be, Szolnoky Lajos *Alakuló munkaeszközök* c. könyve (1972). A munkában a szerző a magyar kenderfeldolgozással foglalkozik. Viszonylag feltűnő a könyv körüli hallgatás, de ez a tartalmi súly velejárója. Szolnoky L. könyve annyira eredmény- és gondolatgazdag, hogy legfontosabb megállapításait is csak hosszabban lehetne összefoglalni. A len feldolgozásának vizsgálata során Szolnoky L. arra az eredményre jut, hogy a honfoglaló magyarság a Dunántúlon, a Palócföldön és Erdélyben lennel foglalkozó szláv lakosságra települt. De ugyanakkor több kendermegmunkáló eszköze keleti kultúrjává közé tartozik. Elsősorban a tilók egyes formái, amelyek keleti bőrtörök emlékei. A kender- és lentilók Európa román és szláv népeinél is ismertek. Szolnoky Lajos szerint ezek ősei is a sztyeppei pásztorkultúrák bőrtörői voltak. Török, ill. törökös népek áthaladtak szlávok lakta területeken s jó részük germán földre is behatolt. Ezeknek a népeknek a révén a bőrtörök már a IV–IX. században megjelentek Európában, de a földművelő közösségekben elvesztik eredeti funkciójukat, s len- és kenderfeldolgozó eszközzé válnak. Mivel a munka szempontjából termelékenyebbek, kiszorítják a korábbi lentörő sulykokat. Ezzel magyarázható, hogy Kelet- és Közép-Európa népi kultúrájában még napjainkban is elterjedtebb a tiló, mint a nyugati latin népeknél. Szolnoky Lajos mesteri módon oldja meg a *kiszeszközök* történeti súlyú elemzését s a néprajztudományban könyvének ugyanolyan rangja van, mint Schier Br., *Hauslandschaften und Kulturbewegungen im östlichen Mitteleuropa* c. (Göttingen, 1966) munkájá-

¹⁴ *Manga J.*, Ünnepek, szokások az Ipoly mentén. Budapest 1968. Egyéb munkái közül I. A török háborúk emlékei a magyarországi szlovák népdalokban. *Ethnographia*, LXVII. Budapest 1956. 241–261. l.

¹⁵ *Szabadfalvi J.*, A gazdasági év vége és az őszi pásztörünnepek. *Műveltség és Hagomány*, VI. Budapest 1964. 54. l.

nak. A kelet-közép-európai néprajzi kutatást is szolgálják Balassa I. munkái. A magyar kukorica c. könyve (Budapest 1960) ennek a kultúrnövényünknek azt a két útját vázolja fel, amely egyrészt a román alföld, másrészt a nyugati Balkán felől érte a Kárpát-medencét. Az utat művelési módok, eszközök, ételek és a terminológiák jelzik. Különösen a környező népek mezőgazdálkodásának kutatását sokoldalúan szolgálja Az eke és a szántás története Magyarországon c. (Budapest 1973) monográfiája. A kelet-európai kutatások szempontjából a jelentősége abban van, hogy rámutat ekés földművelésünk honfoglalás előtti török és keleti szláv elemeire s rendszerezi a magyar ekék mellett a Kárpát-medence román, szlovák, kárpát-ukrán és más ekéit, s hasonlóan teszi azt az eke, a szántás járulékos eszközeivel is. Jelentősek azok az eredmények is, amelyek a szőlő- és borkultúra történeti múltjának és kelet-európai kapcsolatainak kérdését tárgyalják. E téren Vincze István kutatásairól kell szólnunk. Vizsgálataiból az derül ki, hogy Pannóniában antik (görög-római, kelta?) hagyományokra épülő szőlőkultúra él. Ettől genézisében eltér a IX–XIII. században kialakult északkelet-magyarországi szőlőkultúra, amelynek a kapcsolatait, párhuzamait a transzkaukázusi borkultúrában találjuk meg. A Balkánról északra szoruló délszlávok közvetítésével sajátos vörösborkultúra alakult ki.¹⁶ Ezekhez a balkáni-mediterrán megállapításokhoz hozzájárult Andrásfalvy Bertalan és Vajkai Aurél is.¹⁷ Vincze István kutatásainak értékét növeli, hogy megállapításait jelentős romániai, bulgáriai, kaukázusi, krími terepmunkára alapozza. Csupán jelzésszerűen említhetők meg olyan törekvéseket, mint Takács Lajosé, aki az irtványgazdálkodás szerszámanyagában nemcsak balkáni, de kelta hagyományokat is lát.¹⁸ Az építkezés köréből főleg a szlovák–magyar kapcsolatokhoz járul hozzá néhány monográfiánk és tanulmányunk, mint pl. Bakó Ferenc, Selmecezi-Kovács Attila könyvei.¹⁹

A munkák és törekvések kimondottan kelet-európai–balkáni jellegű csoportjába elsősorban azok a gyűjteményes munkák sorolhatók, amelyekbe szovjet, szlovák, román, lengyel, bolgár és más nemzetiségű szerzők is bekapcsolódtak. Nyomatékkal kell aláhúznunk annak a két gyűjteményes pásztorkodási kötetnek a jelentőségét, amelyben a fenti nemzetiségű szerzők a kárpáti és balkáni pásztorkodást, beleértve Erdély magyar pásztorkodását is, eddig ismeretlen anyag feltá-

¹⁶ Vincze I. több tanulmánya közül kiemelem: Taposók és prések. Ethnographia, LXXXVI. 1975. 104–152. 1.; Történeti-néprajzi összehasonlító vizsgálatok a kelet-európai szőlőkultúra körében. Népi kultúra – népi társadalom, V–VI. Budapest, 1971. 310–314. 1.

¹⁷ Vajkai A., Római emlékek a Dunántúl néprajzában. Pécs szab. kir. város Majorossy Imre Múzeumának 1939–40. évi értesítője. Pécs 1940. 40–51. 1.; Andrásfalvy B., A vörösborkultúra Magyarországon. Szőlőművelésünk balkáni kapcsolatai. Néprajzi Múzeumi Értesítő, 39. évf. Budapest 1957. 49–69. 1., Andrásfalvy B., Pekmez. Kisebbségi tanulmányok. Dunántúli Tudományos Intézet. Pécs 1961. 87–95. 1.

¹⁸ Takács L., Bozótkeések és rokonszámok a Dunántúlon. Ethnographia LXVIII. Budapest 1973. 243–273. 1.

¹⁹ Selmecezi-Kovács A., Csűrös építkezés és gazdálkodás Észak-Magyarországon. Műveltség és Hagyomány, XVIII. Debrecen 1976., Bakó F., Parasztházak és udvarok a Mátra vidékén. Budapest 1978.

rásával világítják meg.²⁰ A német, angol és francia nyelvű kötetek dokumentumai annak, hogy a Kelet-Európa-kutatáshoz megfelelő szervezési lehetőségekkel is rendelkezünk. A kötetek létrehozásában Földes Lászlónak vannak nagy érdemei a Közép-Kelet-Európa mezőgazdálkodásáról hasonló gyűjteményes munka megszerkesztése Balassa Ivánnak köszönhető.²¹ Itt említem meg, hogy az utóbbi évtizedekben több magyar pásztorkodási monográfia látott napvilágot, amelyek szervesen kiegészítik a kárpáti pásztorkodás terén végzett szlovák, lengyel és román kutatásokat. Ilyen hazai monográfia Paládi-Kovács Attila könyve a keleti palócok pásztorkodásáról s több tanulmánya a szénagazdálkodás köréből. Különösen figyelmet érdemel, amit a kárpát-ukrán *abara* 'szénatartó épület' történetéről mondott.²² Földes L. a román pásztormigrációkról és a kárpáti pásztorok építményeinek rendszerezéséről közöl úttörő tanulmányokat.²³

Eredményekkel jártak az Albániában folyó terepkutatások. Ezek során Andrásfalvy Bertalan tanulmányairól kell szólnom. Andrásfalvy B. az albán szőlőkultúrát vizsgálta s általában arra az eredményre jutott, hogy az albán népi kultúrában fellelhető kezdetlegességek az anyagi kultúra és a társadalomszervezet terén is másodlagosak. Egy korábbi fejlettebb társadalom és gazdálkodás visszaesésének eredményei. Kísérletet tett az észak-albán népi műveltség jellemzésére is.²⁴ Az albanológiát szolgálja Katona Imrének szintén helyszíni vizsgálatokon alapuló munkája az albán epikáról, amelyben meghatározza az albán népköltészet műfajait, az albán epika történeti rétegeit, az epikus hősök tulajdonságait, a hivatásos és alkalmi énekesek szerepét. Értékesek azok a megfigyelései, amelyeket az egyéni, közös és páros éneklésről, az előadási alkalmakról végzett.²⁵ A román folklór terén számottevőek Domokos Sámuel balladatanulmányai.²⁶ Nem említem itt a különböző fordításgyűjteményeket, amelyek általában szépirodalmi igényvel készültek.

Rá kell térnem azokra az intézményekre és intézményszerű kapcsolatokra, amelyek a kelet-európai és balkáni kutatásokat szolgálják. Pozsonyban székel a titkársága a Kárpátok és a Balkán népi kultúráját kutató nemzetközi bizottság-

²⁰ Földes L.–Belényesy M.–Gunda B., Viehzucht und Hirtenleben. Budapest 1961., Földes L. (szerk), Viehwirtschaft und Hirtenkultur. Budapest 1969.

²¹ Balassa I. (Szerk.), Getreidebau in Ost- und Mitteleuropa. Budapest 1972.

²² Paládi-Kovács A., A keleti palócok pásztorkodása. Műveltség és Hagyomány, VII. Debrecen 1965., Paládi-Kovács A., Az abara. Egy szénatároló építmény a magyar parasztok gazdálkodásában. Népi kultúra – népi társadalom, II–III. Budapest 1969. 79–101. l.

²³ Földes L., A juhtartás típusai és építményei a Kárpát-medencében. Néprajzi Közlemények, II. 1–2. Budapest 1957. 149–156. l.

²⁴ Andrásfalvy B., Formen des albanischen Weinbaues. Acta Ethnographica, XI. Budapest 1961. 293–373. l., Andrásfalvy B., Párbajszerű táncainkról. Ethnographia LXXIV. Budapest 1963. 55–83. l.

²⁵ Katona I., Az albán epika. Népi kultúra – népi társadalom, VIII. Budapest 1975. 339–362. l.

²⁶ Több tanulmánya a román népballadákra, pl. Pintea Gligor alakja a mondákban a betyárballadákban. Filológiai Közöny 1959. 418–428. l., Künstlerische Elemente der rumänischen Haiduckenballaden (Kny.) Budapest 1957., Eigentümlichkeiten der Strauchdieb-Balladen bei den mitteleuropäischen und balkanischen Völkern (Kny.) Budapest 1960.

nak. Ennek a munkálataiban a magyar szekció is részt vesz. A részvétel elsősorban abban nyilvánul meg, hogy bekapcsolódunk a különböző szimpozionok munkálataiba s az elkövetkező években mi magunk is rendezünk szimpozionokat. Egyik magyar népi építészeti kiadványt már úgy jelentettük meg, mint amely a magyar szekció munkatervének keretében készült.²⁷ A magyar szekciónak különösen eredményesek a kapcsolatai a szlovákokkal. A szlovák–magyar együttműködésnek gyümölcsöző példái azok a szlovák–magyar közös kutatások, amelyek a MTA Néprajzi Kutatócsoportjának irányításával a Rozsnyó környéki magyar falvakban és a békési Tótkomlóson folytak. A *Gemer* c. szlovák kiadvány publikálta legutóbb a magyar kutatók idevonatkozó szlovákiai tanulmányainak eredményeit.²⁸ A szlovák kutatókkal közösen részt vettünk egy szepességi bányászfalú monografikus feldolgozásában is.²⁹

Nagy pozitívuma kelet-európai együttműködésünknek a *Seminarium Ethnologicum*-on való rendszeres részvétel. A *Seminarium Ethnologicum* a szlovákok által kezdeményezett nemzetközi kutatótábor, amelyben szlovák, cseh, magyar, szovjet, román, lengyel és más nemzetiségű kutatók vesznek részt. Több alkalommal Szlovákiában, majd Lengyelországban és Jugoszláviában rendezték meg. Ez év nyarán rendezi meg a varsói egyetem a X. kutatótábort. A *Seminarium Ethnologicum* lényege az, hogy a különböző nemzetiségű kutatók fiatal tanítványaikkal a terepen két héten át az előre meghatározott témákban együtt dolgoznak: ilyen témák voltak a népművészet, a pásztorkodás, a természeti környezet és a kultúra kapcsolata s más témák. Az ez évi lengyelországi kutatótábor témája a mítosz és rítus. Természetesen a kutatótáborokban csak azok vehetnek részt, akik legalább egy szláv nyelvet a terepmunkához szükséges fokon ismernek. Eddig a Kosuth Lajos Tudományegyetem oktatói és akadémiai munkatársai rendszeresen részt vettek a *Seminarium Ethnologicum*-on s ottani tevékenységük publikációkban is megnyilatkozott.³⁰ A *Seminarium Ethnologicum* gondolata és az első összejövetelek megszervezése Ján Podolaktól, a pozsonyi egyetem docensétől származik, aki létrehozta az *Ethnologia Slavica* c. folyóiratot is, amelynek szerzői között magyar kutatók is szép számmal vannak.

Az intézményeink kelet-európai jellegű munkája keretébe tartozik a MTA Néprajzi Kutatócsoportjának néhány olyan tevékenysége is, amelyet szintén rögzítenem kell. Így a néprajz történetiségéről, valamint az etnoszról a szovjet etnográfusok részvételével megrendezett vita, amelynek konkrét anyaga jórészt kelet-európai vizsgálatokon alapul, valamint a nemzetiségi és erdélyi–moldvai vonat-

²⁷ *Selmeczi-Kovács A.*, i. m.

²⁸ *Gemer*, II. Rimaszombat 1976. Boross Marietta és Vajkai Aurél tanulmányaival.

²⁹ *Gunda B.*, L'udový transport v Žakarovciach. Slovensky Národopis, III. Pozsony 1955. 150–212. l. q

³⁰ *Gemer*, III. k. Gunda Béla tanulmányával. A szlovák–magyar kölcsönös kutató-sokhoz l. *Markuš M.* Szlovák–magyar interetnikus kutatások. A miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei, 15. Miskolc 1976. 1976. 135–143. l.

kozású tanulmány-gyűjtemény (Népi Kultúra – népi társadalom, V–VI., VII. kötete).

Tanszékeink sem nélkülözik a kelet-európai jellegű tevékenységet. Szép példája ennek az ELTE tárgyi néprajzi tanszékén készült néhány olyan doktori, ill. kandidátusi értekezés, amely magyar témája ellenére is kelet-európai koncepcióba ágyazódott. Ilyen pl. Hoffmann Tamás munkája (A gabonaneműek nyomtatása a magyar parasztok gazdálkodásában, Budapest 1963) vagy Füzes Endre még csak részletekben publikált értekezése a szemes termények eltartásának gazdaságnéprajzáról. A tanszék keretében érlelődtek ki Barabás Jenő és Hofer Tamás településnéprajzi kutatásai, amelyek kiterjednek a lengyel, szlovák és a morva földre. A folklór tanszéken Voigt Vilmos érzékeny műszerként reagál a kelet-európai folklórtörékvésekre is.

A Kossuth Lajos Tudományegyetemen működik a MTA kelet-európai kutatórészlege. Több akadémiai főtitkári megnyilatkozás is hangsúlyozza, hogy a kelet-európai összehasonlító néprajzi kutatásokat a Kossuth Lajos Tudományegyetem néprajzi tanszéke mellett kell fejleszteni.³¹ Munkánkat talán legjobban jellemzi Műveltség és Hagyomány c. megjelent és már a 18. kötetnél tartó évkönyvünk, amelyek szerzői között jelentős számban vannak szovjet, román, lengyel, szlovák, cseh, szerb, horvát, szlovén és más nemzetiségű kutatók. Az ő munkásságuk gyakran a magyar néprajz közvetlen célkitűzéseit is szolgálja. Utalhatok itt a szerb Filipović S. M. tanulmányára, aki a magyarságra vonatkozó folklór és más emlékeket mutatta be az észak-boszniai és észak-szerbiai néphagyományban.³² Munkánk egyik célkitűzése a pásztorkodás folklórijának és etnográfijának tanulmányozása. Az idevonatkozó öt monográfia és számtalan tanulmány a Kárpátok és a Balkán területén folyó kutatások szerves része. A kötetek és tanulmányok³³ hangsúlyozzák, hogy a kárpáti pásztorkodás egyetlen problémája sem oldható meg a magyar pásztorelet ismerete nélkül. Gunda Béla *Ethnographica Carpathica* c. munkája nemcsak közvetlenül a néprajzot, hanem akadémiánk tudománypolitikai célkitűzéseit is szolgálja. Különösen örvendetesnek tartom, hogy gyümölcsöző kapcsolatot alakítottunk ki a románokkal.

³¹ Lásd Köpeczi Bélának a MTA-n 1976. január 21-én tartott referátumát, Magyar Tudomány 1976. 4–5. sz. 284. l.

³² Filipović M. S., A magyarok az észak-boszniai és észak-szerbiai néphagyományban. Műveltség és Hagyomány, X. Debrecen 1968. 37–53. l.

³³ Nyomtatásban megjelentek a következők: Paládi-Kovács A., A keleti palócok pásztorkodása. Műveltség és Hagyomány, VII. Debrecen 1965. Szabadfalvi J., Az extenzív állattenyésztés Magyarországon. Műveltség és Hagyomány XII. Debrecen 1970., Gunda B. (szerk.), Tanulmányok a Hortobágy néprajzához. Műveltség és Hagyomány XV–XVI. Debrecen 1972–1974., Bencsik J., Pásztorkodás a Hortobágy északi területén a XVIII. század végétől. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből 22. sz. Debrecen 1969., Bencsik J., Paraszti állattartás Hajdúböszörményben. Uo. 24. sz. Debrecen 1971. – Ezek mellett sajtó alatt van két pásztorkodási monográfia, megjelent a tanszékről kb. 40 pásztorkodással foglalkozó tanulmány. Több monográfia – pl. a Bodroghöz pásztorkodásáról – a tanszék kéziratárában található.

Az Országos Néprajzi Múzeumnak vizsgálatunk szempontjából a jelentőségét abban látom, hogy a múzeum gyűjteménye értékes kelet-európai anyaggal rendelkezik, amelynek leíró katalógusok formájában való közzététele kívánatos lenne. A múzeum időszakos kiállításai Kelet-Európa népművészetének több területét is bemutatták. Amikor magas szinten áll népművészetünk kutatása, sajnálhatjuk, hogy az összehasonlító kelet-európai népművészetkutatás terén még igen sok a tennivalónk. Itt kell szólnom arról, hogy Hoffmann Tamás könyve (Néprajz és feudalizmus, Budapest 1975) a kelet- és nyugat-európai agrárfejlődés keretében vizsgálja a magyar paraszti műveltség több szektorát. Pozitív előjellel kell számon tartanunk vidéki múzeumaink nem egy tevékenységét. Így a miskolci Herman Ottó Múzeumét, amelynek egyik kiadványában *Szlovák téka* c. rovat szolgálja a szlovák néprajzi irodalom bemutatását.³⁴

Tisztelt Akadémia!

Áttekintve a magyar néprajz kelet-európai törekvéseit, a kelet-európai néprajzi mozgalmakban való részvételünket, megállapítható, hogy képességeink és lehetőségeink megvannak ahhoz, hogy elmélyítsük és továbbfejlesszük idevonatkozó vizsgálatainkat. Talán a legfontosabb a megfelelő káderek képzése. Mégpedig olyan kádereké, akik kiterjedt nyelvtudással rendelkeznek. Nagy szükség lenne arra, hogy az egyetemi képzésben a kelet-európai és a balkáni népek néprajzának oktatása megfelelő súlyt és helyet kapjon. Oktatni kellene azokat a módszereket, elméleteket is, amelyek szellemében pl. a lengyel vagy a szerb kutatók dolgoznak. Malinovszki, Redfield, Sapir és mások módszeréről tudunk, de nem tartjuk számon a lengyel Dobrowolski, a szerb Erdeljanović, a bolgár Dinekov vagy a horvát Erlich elméleti törekvéseit. Nemcsak Nyugat-, hanem Kelet-Európa is a néprajzi elméletek tárháza, s még a régi klasszikusokat sem ismerjük, pl. a szovjet Leo Sternberget, aki pedig összefoglaló munkát írt a nyugati néprajzi törekvésekről is s néhány más társával lerakta a szovjet etnográfia alapját. A kelet-európai etnográfusok és folklóristák iskolájából éppen olyan alapvető munkák kerülnek ki, mint az angol szociálintropológusok köréből. Inkább járunk a polinéziai elméletek iskolájába, mint a krakkóiába vagy a belgrádiba. További feladatainkat abban látom, hogy

1. a különböző intézmények kelet-európai vonatkozású munkaterveit össze kell hangolni,

2. meg kell határozni a kelet-európai kutatások szempontjából elvégzendő feladatokat. E téren súlyponti feladatnak tartom az összehasonlító szokás és népművészeti kutatásokat, a pásztorélet és a lakáskultúra kutatását – mindezeket megfelelő terepmunkával összekötve. Részt kell vállalnunk olyan etnikai csoportok tanulmányozásában, mint a dobrudzsai tatárok, a lengyelországi és szlovákiai

³⁴ A Miskolci Herman Ottó Múzeum Közleményei különböző kötetei.

lemákok, a romániai lippovánok, a moldvai csángók, a szerémségi magyarok – természetesen együttműködve a más szocialista államok rokonintézményeivel,

3. tovább mélyíteni kapcsolatainkat a különböző kelet-európai néprajzi intézményekkel s a lehetőségek szerint szerzőként részt venni azokban a külföldi folyóiratokban, amelyek kelet-európai néprajzi kérdésekkel foglalkoznak. Mindehhez csatlakozik az a mondanivalóm, hogy a magyar etnográfusok és folklóristák publikációs lehetősége a folyóiratok tekintetében csekély. Ezért nagy szükség lenne egy korlátozottabb terjedelmű olyan folyóíratra, amely a kelet-európai-balkáni kutatások szolgálatába állana. A folyóirat *Danubius* címe kifejezné a centrális feladatokat.

Amikor Kelet-Európa néprajzával foglalkozunk, tudatában kell lennünk annak – mint már utaltam is rá –, hogy a kultúrhatások és a nyelvhatárok csak a legritkább esetben fedik egymást. A balkáni, a kelet-európai kultúrák jellege nem is az egyes népek hasonló kultúrelemeinek valamilyen mennyiségében és tulajdonságaiban rejlik, hanem egy bizonyos területhez, térhez kapcsolódó elemek jellegzetesen integrált egységében. Egyetlen kelet-európai és balkáni etnikai csoport sem azonos valamely kultúra egyes összetevőinek regionális elterjedésével vagy a történelem valamelyik szintjén való megjelenésével. Az integráló tényezők különbözőek: a politikai és gazdasági mozgalmaktól kezdve a természeti környezetig terjednek. A múltban jelentős integráló tényező volt a vallás is. Az integrálódás természetesen nemcsak a részek egészszé szerveződését jelenti, hanem az átformálást is. A népi műveltség alakulásához nagymértékben hozzájárult az, hogy a kisebb tájak mennyire estek bele az évszázados kereskedelmi útvonalakba. A kelet-európai kultúrák tanulmányozását megnehezíti, hogy nemcsak térben és időben tagoltak, hanem a társadalmi struktúra is hozzájárul az egyezésekhez és különbözőségekhöz vezető tendenciákhoz.

A kelet-európai kultúrákat különböző szempontból tanulmányozhatjuk. Érvényesülhet a történeti, földrajzi szempontok mellett a lélektani és más szempont is. Különösen akkor, ha a közösségek magatartását is vizsgáljuk. A különböző szempontok alkalmazását a rendkívül összetett, szerves egészként funkcionáló népi műveltség meg is követeli. Az eltérő módszerű kutatások, vizsgálatok eredményeit azonban nem lehet közös nevezőre hozni, éppen úgy, mint a fizikában a különböző mérőműszerekkel elért kísérletek eredményeit. Az eredmények egymást kiegészítik, egymással komplementerek.

Kelet-Európa földje és népei hagyományokban gazdagok! A hagyományt azonban nem lehet állandónak tekinteni. A hagyomány a nép körében szüntelen változik. Nemcsak az hagyományos, ami ezeréves, hanem a népi kohó izzásában mindaz hagyománnyá ötvöződik, amit a társadalom, a közösség magáévá tesz, befogad. A hagyományt nem lehet az idő mértékével mérni. A hagyomány nemcsak történeti, hanem társadalmi jelenség is. Természetesen, ami a múltban történt, azt igen nehéz rekonstruálni. A népéletkutatás nem az a tudomány, amelyenél *kísérleteket* lehet folytatni, hogy megállapítsuk valamely teremtő gondolat,

intézmény, szokás kialakulását, létrejöttének, fennmaradásának és funkcionálásának törvényszerűségeit. A kultúrával foglalkozó tudományokat a természettudományoktól többek között az választja el, hogy az előbbiek nem rendelkeznek a kísérletek lehetőségeivel. Ez pedig nagy nehézség elé állítja a népelet kutatóját . . .

A kelet-európai néprajzi kutatásoknak természetesen feleletet kell adnia arra a kérdésre, hogy *mi a magyar, mi a szlovák, mi a szerb, mi a román, mi a palóc, mi a moldvai csángó, mi az olténiai?* és így tovább. A kérdésre nem lehet az örökértékűség, az állandóság, a mozdulatlanság keresésével választ adni. Csak saját magunk felé tekintve: más volt a magyar a honfoglalás idején, mint Mátyás király birodalmában, vagy Petőfi és Arany korában. A *mi a magyar* fogalmába nemcsak a faragások és hímzések, a regősök és a szilaj pásztorok tartoznak bele, hanem azok az értékek is, amelyeket Berzsenyi költészete, Bartók zenéje, Ady Endre szellemsége, Németh László regényei és Lukács György filozófiája jelent. A tudósok tevékenysége, a művészek alkotása, a mocsarak lecsapolói, az aratók és kohászok munkája teremtették meg *a magyart*. Ha ma tesszük fel a kérdést, hogy *mi a magyar*, a feleletnek magába kell foglalnia a múlt értékeit éppen úgy, mint szocialista építésünk eredményeit, a táltosok taposta szikes ösvényeket és a termelőlövöetkezetek földjét. Ha ebben a szellemben teszük fel a kérdést más kelet-európai népeknél is és nem küszöbölik ki a szocialista építés eszméit . . . az etnográfus és folklórlista, de a társadalomtudományok minden művelője megtalálja az utat dolgozó népe etnikai sajátosságai felderítéséhez, még akkor is, ha *a történelem* egyes kisebb vagy nagyobb csoportokat a centrumoktól távolba helyezett . . .